

100 METŲ JUBILIEJAUS PROGA

J. BALČIUS

P. DOVYDAIČIO GNOSEOLOGINĖS KONCEPCIJOS FILOSOFINIAI PAGRINDAI

Sukako šimtas metų nuo lietuvių buržuazinės visuomenės veikėjo, neotomisto Pranò Dovydaičio (1886—1942) gimimo. Dėl to lietuvių klerikalinė emigracija deda nemaža pastangų populiarindama P. Dovydaičio gyvenimą ir visuomeninę veiklą¹.

Tačiau emigracinėje spaudoje P. Dovydaičio filosofinės pažiūros nėra bent kiek plačiau nagrinėtos, nors ir pripažįstama, kad jis pirmiausia yra laikytinas filosofu *ex officio*. Mat P. Dovydaitis buvo glaudžiai susijęs su Kauno universitetu (ir tai buvo vis dėlto didesnioji jo gyvenimo ir visuomeninės veiklos dalis) ir kaip aukštosios mokyklos dėstytojas, ir kaip Religijų istorijos katedros profesorius, vadovavęs šiai katedrai nuo 1922 iki 1940 metų ir parašęs daugiau kaip šimtą filosofinio bei visuomeninio pobūdžio straipsnių, parengęs kitokios tematikos publikacijas, ypač vertimų, populiarinęs idealizmą gamtos ir visuomenės moksluose, kovojęs su materializmu ir darvinizmu biologijoje ir t. t.

Priežastys, dėl kurių klerikalinės emigracijos ideologai palyginti gana nenoriai imasi specialesnių P. Dovydaičio filosofinio palikimo tyrinėjimų, yra labai įvairios. Viena iš jų, matyt, ta, kad filosofines P. Dovydaičio pažiūras tenka „restauruoti“, kitaip sakant, tiesiog atkurti iš įvairiomis progomis ir temomis parašytų straipsnių, kitokio pobūdžio publikacijų, pastabų, padarytų laisvai verčiant kitų autorių darbus iš svetimų kalbų, ir t. t. P. Dovydaičio visuomeninės veiklos daugiaplaniškumas ir įvairumas, atspindėjęs, matyt, ir jo paties charakterį bei temperamentą, skatino jį vienu metu imtis daugelio įvairiausių darbų — ir naujų periodinių leidinių steigimo bei redagavimo (P. Dovydaitis yra tokių žurnalų, kaip „Logos“, „Soter“, „Kosmos“, „Lietuvos mokykla“, „Naujoji Vaidilutė“, steigėjas bei faktiškas redaktorius), ir politinės bei visuomeninės veiklos, ir vertimų bei filosofijos propagavimo (daugiausia vokiečių idealistų pažiūrų).

Kita vertus, sistemingam filosofinių pažiūrų išdėstymui P. Dovydaičiui, matyt, bus kiek trukdžiusi ir profesinio pasirengimo stoka. Pagal

¹ Žr.: *Girnius J. Pr. Dovydaitis.*— Chicago, 1975.

specialybę, kurią jis įgijo Maskvos universitete, P. Dovydaitis buvo diplomuotas teisininkas, o filosofu tapo, kaip pats sakėsi, „iš reikalo“, tikriau, skatinamas ir bauginamas tų ideologinės bei klasinės kovos masių, kurie nuo 1910 metų tiek carinėje Rusijoje, tiek ir į jos sudėtį įeinančioje Lietuvoje pradeda įgauti neabejotinai revoliucinį pobūdį.

Pažymėtina, kad revoliucinis pakilimas, apėmęs Rusijos imperiją, Lietuvoje įgauna ir kai kurių specifinių bruožų — čia jis susipina su nacionaliniu išsivaduojamuoju judėjimu, kurį P. Dovydaitis, be to, dar klaidingai sutapatina su klerikaline ideologija, pasaulėžiūra bei jos tikslais, manydamas, jog be katalikybės ir be bažnyčios, be dvasininkijos viešpatavimo visuomenėje, jos kultūriniame gyvenime ir patsai nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas neturįs prasmės.

Kaip tik dėl to jau pačiuose ankstyviausiuose dar studijuojant parašytuose straipsniuose P. Dovydaitis gana kategoriškai pasisako prieš bet kokias materialistines ir ateistines aspiracijas gamtos moksluose, taip pat ir pasaulėžiūroje. Toks pat kategoriškas ir netolerantiškas kitų nuomonei bei pažiūroms P. Dovydaitis išliko visą gyvenimą. Manytina, kad kaip tik toks jo filosofinių bei visuomeninių pažiūrų faktiškasis turinys ir kliudo lietuvių klerikalinės emigracijos atstovams plačiau jas nagrinėti bei komentuoti, nes tai, kas tuose straipsniuose skelbiama ir propaguojama, iš tikrųjų sunku pateikti ir įvertinti būtent kaip atstovavimą didiesiems humanizmo, socialinės, kultūrinės ar intelektualinės pažangos idealams.

Pereinant prie platesnės P. Dovydaičio filosofinių pažiūrų kritinės analizės, reikia pažymėti, kad gnoseologinės jo koncepcijos filosofiniai pagrindai sistemingiausiai ir nuosekliausiai išdėstyti viename iš tęstinių P. Dovydaičio straipsnių „Žinojimas ir tikėjimas“, parašytų pačioje jo ideologinės ir visuomeninės veiklos pradžioje². Šiame straipsnyje P. Dovydaitis pateikia ir filosofinius savo gnoseologinės koncepcijos apmatatus. Jos vertė ir prasmė pirmiausia pasireiškia tuo, kad ši koncepcija, be tiesioginės — gnoseologinės — savo paskirties, funkcionuoja ir kaip metodologinė, suprantama, P. Dovydaičio filosofinių ir visuomeninių pažiūrų kontekste. Be minėtosios gnoseologinės koncepcijos smulkesnės analizės darosi sunku suvokti ir jo filosofinių bei visuomeninių pažiūrų visumą, kurią ši koncepcija kaip tik ir įprasmina būtent konceptualiniu ir sisteminiu lygiu. Priešingu atveju — filosofinės ir visuomeninės P. Dovydaičio pažiūros jo rašytinio palikimo prasme gali būti suprastos ir įvertintos tik kaip eklektiškas, labai įvairia tematika parašytų straipsnių pluoštas, o patsai jų autorius — tik kaip svetimų kraštų (daugiausia vokiečių) filosofų, gamtininkų, visuomenininkų, kultūros veikėjų darbų ir idėjų populiarintojas, propaguotojas.

Gnoseologinį P. Dovydaičio filosofinės koncepcijos pagrindą sudaro pažiūra, kad žmogui iš principo esąs įmanomas vien tiktai toks tikrovės

² Žr.: Dovydaitis P. Žinojimas ir tikėjimas // Ateitis.— 1912.— Nr. 1; Nr. 2; Nr. 8; Nr. 9; Nr. 10; Nr. 11—12.

pažinimas, kurį galima apibrėžti tik kaip reliatyvų, arba tikėtiną. Ši išankstinė gnoseologinė konstanta neotomisto bandoma pagrįsti žmogaus, kaip individo ir kaip tikrovę pažįstančio subjekto, filosofine interpretacija. Žmogus, P. Dovydaičio supratimu,— tai būtybė, kurią jis, remdamasis V. Katreinu (Catrein) ir kitais straipsnyje „Žinojimas ir tikėjimas“ nurodytais „autoritetais“, apibrėžia kaip „animal bipes“ ir „animal methaphysicum“, egzistuojąs nelyginant švytuoklė, judanti dviejų pasaulių, dviejų tikrovių erdvėje: kaip materiali, gamtiška būtybė, subjektas esąs pavaldus visiems šio pasaulio dėsniams ir negalįs jų nepaisyti arba išvengti jų veikimo. Kaip metafizinė būtybė, žmogus taip pat esąs pavaldus tiems dėsniams ir tiems veiklos principams, kurie jį saista su nežemiškuoju, nematerialiuoju pasauliu³.

Kitaip tariant, tai, kad žmogus pirmiausia turįs tenkinti biologinius savo egzistencijos poreikius, verčia jį aktyviai dalyvauti visuose „šio pasaulio“ reikaluose—kovoti už savo gyvybę, manytis pragyvenimo reikmenų, valgyti, gerti, miegoti ir t. t. Šiam tikslui,—kad išliktų gyvas,—žmogus taip pat turįs rūpintis pasaulio dėsnių pažinimu, reiškinių išmanymu, jų pajungimu savo naudai—savo gyvybiniams interesams ir žmogiškiems poreikiams tenkinti.

Tačiau kiekvienas žmogus, P. Dovydaičio nuomone, esąs ne tik tai „animal bipes“, bet ir „animal methaphysicum“, ir kaip tik dėl to jo gyvenimas ir tikslai turį ne vien biologinę, bet ir metafizinę paskirtį bei prasmę. Žmogus esąs ne tik tai biologinė, bet ir dvasinė būtybė, sugebanti susimąstyti dėl savo ir visos žmonijos, dėl pasaulio egzistavimo priežasčių ir tikslų. Keldamas sau šiuos tikslus, žmogus sukuriąs ne tik tai mokslą, bet ir filosofiją bei religiją. Kaip metafizinė būtybė, žmogus anaip tol nesitenkinąs vien tik medžiaginio pasaulio pažinimu—jis atkakliai ieškąs ir pačių „paskutiniąsųjų“ tikrovės egzistavimo priežasčių bei tikslų. Šia prasme mokslo funkcija, giliu P. Dovydaičio įsitikinimu, esanti visiškai ne ta, kaip ją įsivaizduoja ateistai ir filosofai materialistai. Mokslo metodų objektyvumas psichologiškai sutampąs su jų nepakankamumu: tai, ką mokslas savo turimomis priemonėmis bei metodais išskaidąs, susintetinąs ar išaiškinąs—tik dar kartą įrodą, jog mokslo pažintieji gamtos, medžiaginio pasaulio, materialiosios tikrovės reiškiniai nesą patys svarbiausi, patys pagrindiniausi visos tikrovės priežastinio egzistavimo struktūrų hierarchijoje. Toks „galutinis“ įsitikinimas mokslo metodų bei galimybių ribotumu ir verčia žmogų, kaip mąstantį ir tikrovę tiriantį individą, nesitenkinti tuo, ką pasiekta, o skatinąs jį žengti dar toliau, ieškoti „dar aukščiau“ ir t. t.

Mokslinių ieškojimų procesas, anot neotomisto, nuosekliai turįs užsibaigti perėjimu prie idealizmo tiek moksle, tiek ir filosofijoje ir prie tikėjimo tiesų išpažinimo religijoje. Todėl, konstatavęs, jog „mokslas kaip tokis, savomis priemonėmis ir metodais nepasiekia metafizikos problemų“, ir kad „stebėjimui ir eksperimentui yra neprieinamos visos pa-

³ Ten pat.—Nr. 1.—P. 41.

skutinės priežastys"⁴, P. Dovydaitis bando paaiškinti ir tokio „riboto“ mokslinio tikrovės pažinimo „priežastis“.

Pagrindinė iš jų esanti ta, kad biologinė žmogaus prigimtis neleidžianti jam, kaip pažįstančiajam tikrovę subjektui, atsiriboti nuo medžiaginio pasaulio priežastinių ryšių bei dėsnių veikimo, o ypač — pasidaryti nepriklausomam nuo erdvės bei laiko, atsistoti už jų ribų ir t. t. Visa tai esą prieinama vienam tiktai dievui — medžiaginio pasaulio kūrėjui, kuris tiktai vienas ir žinąs tikrąsias šio pasaulio atsiradimo ir jo kitimo priežastis bei tikslus. Tuo tarpu žmogus biologinės, materialiosios savo prigimties esąs verčiamas „būti“ šiame pasaulyje, dalyvauti jo „vyksme“ kaip vienas iš begalinės jo įvairovės komponentų — peržengti per erdvės ir laiko koordinates nei žmogus, nei jo mokslas jokiu būdu negalės, nes tai esą ontologiniai žmogiškosios būties apribojimai, arba „draudimai“, atsiradę ir veikiantys su dievo valia, saugantys josios interesus bei prioritetą, nusakomą demiurgo, arba kūrėjo, sąvoka.

Negalėdamas tirti pasaulio kaip visumos, kurią dievas vienu žvilgsniu aprėpiąs nuo pradžios iki pabaigos, žmogus ir jo mokslas turįs tentintis „pėdsekiavimo“ metodu ta prasme, jog tarsi koks medžiotojas jis esąs priverstas sekioti buvusių reiškinių ar įvykių pėdsakais praeityje arba numatyti jų galimybę ateityje. O juk visa tai ir sudarą mokslinio „nepatikimumo“, jo „tikėtimumo“ faktiškąją pagrindą, nes klaidos tikimybė tokiais atvejais esanti gana didelė. Tai, kad mokslininkai ir jų atstovaujami konkretūs mokslai esą priversti tirti tikrovę retrospektyviai arba ekstrapoliatyviai, P. Dovydaitis laiko didžiausiu žmogiškojo pažinimo trūkumu. Minėtų trūkumų joks mokslas negalės išvengti kaip tik dėl to, kad jų negalės išvengti nė pats žmogus. Tai esą būdinga ne tiktai visuomenės, bet ir gamtos mokslams, tarp jų ir tiems, kurie grindžiami matematika, statistika ir t. t. Antai aptardamas fizikos mokslo formuluojamą „gamtos dėsnio“ specifiką P. Dovydaitis ypač pabrėžia, kad netgi stochastiniai fizikos dėsniai neišvengia apskritai žmogiškajam pažinimui būdingo „tikėtimumo“ momento, kuris išliekąs tarsi kokia gnoseologinė konstanta visų mokslinių disciplinų formuluojamų dėsnių, apibrėžimų, reiškinių aptarimuose, jų turinyje, konkrečiose mokslinėse koncepcijose, teorijose ir t. t. Kaip pavyzdį neotomistas nurodo G. Galilėjaus darytus bandymus, pagrindžiančius laisvo kūnų kritimo dėsnį, kuris, šį reiškinį absoliutinant, tampa pagrindu visuotinės traukos dėsniui ir t. t. Vadinasi, bet kuris stochastiškai grindžiamas gamtos dėsnis, P. Dovydaičio nuomone, esąs ne kas kita, kaip „apibendrinantis tūlo (dažno.— J. B.) gamtos apsireiškimų skaitliaus kartu suvokimas“⁵.

Kitaip tariant, ribotą eksperimentų skaičių, pavyzdžiui, 10, 100, 1000 bandymų pagrindu, ekstrapoliuojamų erdvėje ir laike, gamtininkai „su indukcijos pagalba <...> išveda formulą, kurią ir pavadina garsiu var-

⁴ Dovydaitis P. (iš R. Stelcés). Gamtos mokslas ir metafizika. // Logos.— 1921.— P. 77.

⁵ Dovydaitis P. Žinojimas ir tikėjimas.— Nr. 2.— P. 327.

du „gamtos dėsnis“⁶. Reziumuodamas šias savo išvadas, neotomistas pareiškia, jog stochastiškai grindžiami ir nustatomi gamtos dėsniai taip pat neišvengiantys tikėtinumo momento, nes ir šiuo atveju esą galima kalbėti „tik apie didesnę ar mažesnę tiespanašystę, o niekad apie visišką, pilną žinojimu paremtą tikrybę, arba kaip ji anksčiau pavadinta, žinybinę tikrybę“⁷. Bet kurių stochastiškai nustatomų gamtos dėsnių pagrindinis trūkumas, P. Dovydaičio manymu, esąs tas, jog visi šie dėsniai grindžiami logine prielaida, „kad gamta visuose savo apsiraiškimuose lieka ištikima savo tapatybei, kurios premisos teisingumą mes niekuomet praparodyti (įrodyti.—*J. B.*) negalime, nes mūsų patyrija palieka visuomet apribota ir pirmiausia užtatai, kad ji nesiekia ateinančių laikų“⁸.

Pažymėtina, kad savo gnoseologinę koncepciją grįsdamas ontologinio žmogaus, kaip pažįstančio tikrovę subjekto, prielaida, kuri esanti ir viso mokslinio pažinimo ribotumo „įrodymas“, P. Dovydaitis šią savo išvadą suabsoliutina ir padaro metodologiniu principu, kuriuo remdamasis reliatyvistiškai ima vertinti bet kurias mokslines koncepcijas ar teorijas, pateikdamas visiškai kitokius, negu įprasta, jų teisingumo nustatymo kriterijus bei normas. Vienas pagrindinių mokslinių disciplinų, metodų, koncepcijų bei teorijų teisingumo kriterijų, pagal P. Dovydaitį, esąs jų „suderinamumo“ su religinėmis dogmomis ir neotomistinės filosofijos bei krikščioniškosios „pasauliožvalgos“ teiginiais reikalavimas. Kartu konkrečiam individui, kaip tikrovę pažįstančiam subjektui, paliekama teisė spręsti — ar jo analizuojamos mokslo teorijos bei koncepcijos konkrečiais jų dominančiais klausimais atitinka jo pasaulėžiūrą, ar ne, ir pagal tai nustatyti — teisingos jos ar ne, nes, pasak P. Dovydaičio, „visokio žinojimo tikslas yra žinoti, kad mes turime tikėti“⁹. Šia prasme mokslinis pažinimas nuo religinio skiriasi tiktai tuo, jog mokslininkas tiki, kad žino, o tikintysis žino, kad tiki,— t. y. tik kiekybiniu, o ne kokybiniu aspektu, nes moksle žinojimui teikiama pirmaeilė reikšmė, o religijoje — antraeilė.

Metodologiniu požiūriu, P. Dovydaičio sukurtoji gnoseologinė koncepcija leidžia gretinti mokslinį ir religinį tikrovės pažinimą, t. y. traktuoti juos kaip struktūriškai lygiaverčius jos pažinimo komponentus, kuriems esą būdingi ir žinojimo, ir tikėjimo elementai (skiriasi tik jų reikšmingumo supratimas, kuris moksle ir religijoje esąs skirtingas). Todėl ir mokslinis „žinojimas“, ir religinis „tikėjimas“ vienas be kito nesą galimi, nes toks jų atskyrimas iš esmės sumenkinąs žmogiškojo pažinimo pobūdį, jo turinį, pagrįstumo, arba „tikėtinumo“, laipsnį ir t. t., nes mokslinės ir religinės tiesos vienos kitas papildančios ir įprasminančios,

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.— P. 328.

⁹ Ten pat.

išreiškiančios ir fizinius, ir metafizinius žmogiškosios prigimties poreikius — pažinti ne tiktai gamtą, bet ir antgamtį.

Voliuntaristinis mokslinių koncepcijų ir teorijų „teisingumo“ nustatymo principas, grindžiamas ideologine ir pasaulėžiūrine individo orientacija, kaip pagrindiniu rodikliu, kuriam jos turinčios paklusti, leido P. Dovydaičiui voliuntaristiškai apibrėžti ir jų „moksliskumą“ bei „pagrįstumą“. Pagal minėtąjį kriterijų ir juo vadovaudamasis P. Dovydaitis Č. Darvino sukurtą materialistinę evoliucijos teoriją laikė tiktai „hipoteze“, tuo tarpu vitalistines šios teorijos interpretacijas — moksliskai pagrįstomis. Analogiškai šis ideologinio imperatyvo principas buvo taikomas ir visiems kitiems gamtos bei visuomenės mokslams, konkrečioms jų teorijoms bei hipotezėms.

Matyt, kaip tik dėl to P. Dovydaitį ir yra tikslinga laikyti vienu iš pirmųjų *ideologinio imperatyvizmo* propaguotojų vertinant konkrečių mokslinių teorijų bei koncepcijų turinį jų „moksliskumo“ aspektu. Šiuo principu vadovaudamasis jis taip pat bandė ne tiktai „atnaujinti“, bet ir atitinkamai „išplėtoti“ bei „papildyti“ neotomistinę filosofiją ir krikščioniškąją pasaulėžiūrą. Tuo tikslu P. Dovydaitis vertė iš kitų kalbų ir populiario būtent tuos autorius, kurių idėjinės pažiūros ir pasaulėžiūrinės aspiracijos atitiko jo suformuluotus „moksliskumo“ reikalavimus.

Nesileidžiant į kokią didesnę polemiką ar aiškinimus, kad tokia teorijų „moksliskumo“ samprata yra nepagrįsta ir kad ją niekas niekada, be paties P. Dovydaičio, nėra vadovavęsis, norėusi atkreipti dėmesį tik į tą faktą, kad P. Dovydaičio suformuluotasai ideologinio imperatyvizmo principas yra bene vienintelis atvejis ne tiktai lietuvių, bet ir pasaulinėje filosofijoje, kuriuo remiantis buvo bandyta siekti platesnio — metodologinio ir netgi sisteminio pobūdžio apibendrinimų. Tokiu atveju, matyt, nėra reikalo įrodinėti, kad minėtasis konkrečių mokslo disciplinų, teorijų bei koncepcijų „moksliskumo“ verifikavimo principas nėra pagrįstas ir kad jis nesuderinamas nei su moksline praktika, nei su teorijų moksliskumo samprata apskritai. Jis taip pat nesuderinamas ne su neotomistine metodologija, jos ontologija ir gnoseologija, nes gnoseologinis reliatyvizmas, kuriuo vadovaudamasis P. Dovydaitis bando „priartinti“ mokslo tiesas prie religinių dogmų, o mokslinį tikrovės supratimą — prie religinio, neišvengiamai reliatyvizuoja ir pačią krikščioniškąją filosofiją bei dogmatiką tiek religine, tiek ir pasaulėžiūrine prasme.

Pastaroji aplinkybė, matyt, ir bus viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių klerikalinė lietuvių emigracija iš tikrųjų neskuba pateikti bent kiek platesnę ir išsamesnę P. Dovydaičio filosofinių ir visuomeninių pažiūrų analizę, tenkindamasi vien tiktai perdėtu ir tendencingu jo asmenybės bei visuomeninės veiklos aukštiniu.